

RADZYŃSKI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
tom 5, 2007

Jacek Kulbaka

Rozwój demograficzny Krasnegostawu i powiatu krasnostawskiego w drugiej połowie XIX wieku (do pierwszej wojny światowej)

Wiek XIX, a w szczególności druga jego połowa, to czas eksplozji demograficznej w Europie i w Królestwie Polskim. Podczas gdy pomiędzy 1810 a 1863 r. liczba mieszkańców Królestwa wzrosła o 51%, to w pięćdziesięcioleciu po 1864 r. przyrost ludności sięgnął aż 162%.¹ W stuleciu między 1810 a 1910 r. ludność Królestwa Polskiego zwiększyła się z 3,3 do 13 mln mieszkańców². O ile w Królestwie przed 1864 r. na tempo przyrostu demograficznego miały wpływ powstania narodowe, epidemie i klęski nieurodzaju – skutkujące kilkakrotnie ujemnym przyrostem naturalnym – to po powstaniu styczniowym liczba ludności malała już tylko dwukrotnie, głównie wskutek nieurodzajów (lata 1868, 1872, 1883, 1884, 1893, 1897) i emigracji zarobkowej, największej w 1869 r. (spadek o 50 tys.) i w 1905 r. (spadek o 275 tys.) osób³.

Z wszystkich polskich ziem porozbiorowych zjawisko emigracji zarobkowej najbardziej nasiliło się w zaborze austriackim, skąd rzesze ludności wiejskiej, opuszczając kontynent europejski, kierowały najczęściej się do Brazylii i Stanów Zjednoczonych. Z Królestwa Polskiego w latach 1870-1914 wyemigrowało łącznie pół miliona osób, z czego 80% stanowili małorolni i bezrolni chłopci⁴.

¹ T. Sobczak, *Konsumpcja żywnościowa chłopstwa w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku*, Wrocław 1986, s. 20-21.

² Tamże.

³ H. Wiercieński, *Opis statystyczny Guberni Lubelskiej*, Warszawa 1901, s. 269 i nast.

⁴ T. Sobczak, dz. cyt., s. 22.

Druga połowa XIX w. to czas szybkiej urbanizacji i industrializacji Królestwa Polskiego. Dotychczasowy, na ogół rolniczy charakter poszczególnych guberni zostaje poddany zmianom strukturalnym, w następstwie których ludność wiejska znajduje zatrudnienie w nowopowstających okręgach przemysłowych. Na wsi pojawiają się nieznanne wcześniej kultury upraw rolnych (rośliny przemysłowe). Sukcesywnie zwiększała się wydajność plonów poszczególnych gospodarstw rolnych, przekazanych chłopom na mocy dekretów uwłaszczeniowych w 1864 r. Wygospodarowane tym sposobem nadwyżki żywnościowe, a także postęp medyczny, lepsza higiena osobista ludności i – generalnie ujmując – skok cywilizacyjny, stanowiły dodatkowy czynnik szybkiego przyrostu naturalnego w drugiej połowie XIX w.

Gubernia lubelska liczyła w 1875 r. 750 tys. mieszkańców, ale u progu pierwszej wojny światowej zamieszkiwało ją dwukrotnie więcej ludności (1 mln 530 tys.)⁵. Próg miliona mieszkańców został przekroczony w początkach lat dziewięćdziesiątych XIX stulecia⁶.

W analogicznym okresie społeczność powiatu krasnostawskiego rosła sukcesywnie z podobną dynamiką. W 1872 r. powiat zamieszkiwało blisko 60 tys., w 1895 r. około 100 tys. mieszkańców⁷. U progu XX w. liczba mieszkańców powiatu krasnostawskiego stanowiła dziesiątą część ludności guberni. Średnia gęstość zaludnienia w powiecie wynosiła 68,7 osoby na km², w tym aż 80% ludności mieszkało na wsi⁸.

W 1904 r. powiat zamieszkiwało (procentowo): 78% katolików, 11% Żydów, 9,5% prawosławnych i 1,32% protestantów.⁹

W okresie od powstania styczniowego do 1914 r. ludność Krasnegostawu wzrosła dwukrotnie, z blisko 5 tys. do 10 tys. mieszkańców¹⁰. Największą dynamikę przyrostu naturalnego należy odnieść do przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. i następnie do lat bezpośrednio poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej¹¹. Mieszczanie krasnostawscy stanowili od 7 do 8% mieszkańców całego powiatu (tabela nr 1).

⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej: KGL), sygn. 1910:43 II st.; *Obzor Lublinskoj Guberni* za rok 1875.

⁶ *Obzor...* za rok 1895.

⁷ *Pamiętna książka Lublinskoj Guberni* za lata 1872, 1879, 1882; *Obzor...* za rok 1895.

⁸ H. Wiercieński, dz. cyt., s. 127. Liczba mieszkańców Krasnegostawu oraz miasteczek: Gorzkowa, Izbicy, Tarnogóry, Turobina, Żółkiewki około 1890 r. stanowiła blisko 20 tys. Porównaj *Pamiętna książka...* za rok 1890.

⁹ *Obzor...* za rok 1904.

¹⁰ APL, KGL, sygn. 1914: 25; H. Wiercieński, dz. cyt., s. 127.

¹¹ Na podstawie: APL, KGL, sygn. 1875:58, 1890:104, 1891:25, 1912:33 II, 1914:25; tamże, Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL) A II, sygn. 1910:32; *Pamiętna Książka...* za wybrane lata.

Tabela nr 1. Liczba mieszkańców Krasnegostawu (wybrane lata).

<i>lata</i>	mieszkańcy		<i>lata</i>	mieszkańcy
1865	4565		1898	7388
1869	4628		1900	7586
1875	4918		1901	7692
1879	5070		1903	7817
1880	5455		1904	7895
1882	5455		1905	7895
1887	6135		1906	8211
1888	6135		1907	-
1890	8229		1908	8073
1892	8229		1909	8172
1894	7501		1910	8383
1895	7086		1911	9493
1896	7580		1914	9799

Źródło: *Pamiętna książka lublińskiej guberni* za lata 1879, 1882, 1887, 1890, 1892, 1896, 1898, 1900, 1901, 1903, 1905; APL, RGL A II, sygn. 1910:32; APL, KGL, 1912:33 II, KGL 1914:25; *Obzory Guberni lubelskiej* za lata 1904, 1906, 1908, 1911; H. Wiercieński, *Opis statystyczny guberni lubelskiej*, Warszawa 1901, s. 127.

W Krasnymstawie w całym pięćdziesięcioleciu po powstaniu stycziowym liczba urodzeń przewyższała liczbę zgonów. Rokrocznie dodatnie saldo przyrostu naturalnego wahało się od kilkudziesięciu do kilkuset osób, najczęściej między 100 a 200 osobami¹². Nagły (o około 2 tys. osób) wzrost ludności miasta w latach 1890 - 1892 należy uznać za pomyłkę statystyczną¹³.

W całym powiecie przeważała ludność wyznania rzymsko-katolickiego. Na drugim miejscu plasowała się społeczność żydowska, następnie prawosławna i protestancka. Wyznawcy katolicyzmu stanowili $\frac{3}{4}$ mieszkańców miasta, choć między 1875 a 1914 r. zmniejsza się odsetek katolików o 16%.¹⁴ W analogicznym okresie blisko dwukrotnie rośnie odsetek społeczności żydowskiej Krasnegostawu i niemal dziesięciokrotnie prawosławnej (tabela nr 2):

Tabela nr 2. Ludność miejska według wyznania (procentowo).

Lata	1875	1890	1900	1914
procent ludności				
katolickiej	84%	76%	70%	68%

¹² APL, KGL, sygn. 1891:25; *Obzor...* za lata 1890, 1899, 1906, 1908, 1911, 1912.

¹³ Dane te pochodzą z: APL, KGL, sygn. 1890:104, 1891:25; *Pamiętna książka...* za lata 1890, 1892; *Obzor...* za rok 1890 – są mało wiarygodne i nie znajdują pokrycia z żadnym ważnym wydarzeniem w mieście, które miałyby wpływ na tak duży wzrost liczbowy ludności miejskiej.

¹⁴ APL, KGL, sygn. 1875:58; tamże, Zarząd Powiatowy Krasnostawski, (dalej: ZPK), sygn. 32.

prawosławnej	0.82%	4%	4.73%	7.76%
protestanckiej	0.1%	0.08%	0.13%	-
żydowskiej	13.1%	18.5%	23%	23.8%

Źródło: APL, KGL, sygn. 1875:58; *Pamiętna książka...* za lata 1890, 1900; tamże, Zarząd Powiatowy Krasnostawski (dalej: ZPK), sygn. 32.

Szczegółowe zestawienie liczby mieszkańców miasta i deklarowanego przez nich wyznania przedstawiono w tabeli nr 3.

Tabela nr 3. Liczba ludności miasta według wyznania (liczbowo).

Lata	katolicy	prawosławni	protestanci	Żydzi
1875	4196	41	5	654
1890	6200	323	7	1400
1890	6330	363	7	1529
1891	6330	363	7	1529
1892	6330	363	7	1529
1894	5312	418	8	1753
1895	5165	385	8	1669
1899	5524	412	4	1752
1900	5324	359	10	1793
1901	5524	412	4	1752
1903	5578	448	4	1787
1904	5643	448	4	1800
1905	5643	448	4	1800
1908	5682	466	4	1921
1909	5803	349	-	2020
1911	6595	695	4	2199
1912	6635	744	4	2254
1912	6595	695	4	2199
1914	6690	761	-	2339

Źródło: APL, KGL, sygn. 1875:58; 1891; 1912:33 II; 1890:104; APL, ZPK, sygn. 32; *Obzor...* za lata 1890, 1895, 1899, 1904, 1908, 1911, 1912; *Pamiętna książka...* za lata 1890, 1892, 1894, 1900, 1901, 1903, 1905; S. Dziewulski: *Statystyka ludności guberni lubelskiej, siedleckiej wobec projektu utworzenia guberni chełmskiej*, Warszawa 1909, s. 12.

Z tabeli tej wynika, że procentowy wzrost ludności miejskiej niekoniecznie musi się pokrywać z realnym przyrostem naturalnym. O ile bowiem społeczność żydowska, na tle ogółu mieszkańców miasta, wzrasta w omawianym okresie (procentowo) dwukrotnie, to w jednostkowym przeliczeniu wzrost ten był blisko czterokrotny.

Największy odsetek ludności miejskiej stanowili mieszczenie i kupcy. Jeśli przyjmiemy, że Żydzi w większości trudnili się handlem, to tę kategorię ludności można również wliczyć do grupy mieszczańsko-kupieckiej. W carskich sprawozdaniach statystycznych rozdzielano ludność katolicką od żydowskiej. Mieszczenie krasnostawscy stanowili około 1890 r. blisko 97% społeczności miejskiej, w 1910 – 84%, a w 1914 – 83%.¹⁵ Chłopskim pochodzeniem legitymował się co dziesiąty mieszkaniec miasta, do szlacheckiego rodowodu zaliczano od 3 do 5% mieszkańców Krasnegostawu¹⁶. (tabela nr 4.

Tabela nr 4. Skład społeczny mieszkańców Krasnegostawu.

Lata	szlachta	duchowieństwo	mieszczenie	Żydzi	chłopi	pozostali
1875	138	11	3510	654	299	9
1890	203	-	6321	1400	6	-
1891	219	-	4907	1529	41	-
1910	323	8	7079	-	940	33
1912	232	-	7769	2199	913	3
1914	491	13	5887	2339	1082	-

Źródło: APL, KGL, sygn. 1875:58; 1891:25; 1890:104; 1912:33 II st.; tamże, RGL, sygn. A II 1910:32; tamże, ZPK, sygn. 32.

W zestawieniu katolickiej i prawosławnej społeczności Krasnegostawu najliczniejszą grupę stanowili mieszczenie, następnie mieszczenie-rolnicy, szlachta i duchowieństwo (tabela nr 5).

Tabela nr 5. Ludność prawosławna i katolicka w mieście.

pochodzenie społeczne	ludność prawosławna	ludność katolicka
szlachta	46	390
mieszczenie	325	5378
mieszczenie - rolnicy	244	759
duchowni	6	3

Źródło: APL, ZPK, sygn. 32.

Katolicka ludność miasta w większości była autochtoniczna. Ciekawie przedstawia się aspekt pochodzenia zamieszkujących na przedmieściach miasta (Zakręcie, Zastawie i Krakowskie Przedmieście) mieszczen-rolników. Niektórzy z nich byli przekonani, że pochodzą w prostej linii od hajdamaków, przesiedlonych w końcu XVIII w. z Podola i oddanych pod nadzór starosty krasnostawskiego. Jeśli w rzeczywistości tak było, to społeczność ta w drugiej połowie XIX w. w pełni zasymilowała

¹⁵ APL, KGL, sygn. 1890:104 ; RGL A II, sygn. 1910:32; APL, ZPK, sygn. 32.

¹⁶ APL, KGL, sygn. 1875:58, 1891:25, 1912:33 II; tamże, RGL A II, sygn. 1910:32; APL, ZPK, sygn. 2.

się z pozostałą ludnością miasta. Do takiego rodowodu na początku XX w. przyznawali się zamieszkujący Krakowskie Przedmieście Tomasz Marucha, Franciszek Jakubiec oraz Wojciech Bojarski. Ostatni z nich, z niekłamaną satysfakcją, swoje nazwisko wywodził od słowa „bojar” – wskazując jednocześnie na pochodzenie społeczne swoich przodków¹⁷.

Należy podkreślić, że napływ ludności prawosławnej w mieście związany był z systemem politycznym i rozwojem administracji miejskiej. Osadnictwo żydowskie w Krasnymstawie właściwie rozpoczęło się dopiero w początkach lat sześćdziesiątych XIX w., z chwilą gdy wprowadzono w życie stosowne pozwolenie¹⁸.

W aspekcie narodowościowym Polacy stanowili zdecydowaną większość mieszkańców przedmieść: Zakręcie, Zastawie i Krakowskie Przedmieście. Koncentracja ludności prawosławnej i żydowskiej dotyczy centralnych rejonów miasta¹⁹.

Wzajemne relacje całej społeczności miejskiej należy oceniać wielopłaszczyznowo. Niewątpliwie aktywność ludności żydowskiej na polu gospodarczym przewyższała możliwości i efekty mieszczan katolików. Zdarzało się, że mieszcianie krasnostawscy (katolicy), w korespondencji z gubernatorem lubelskim swą trudną sytuację materialną tłumaczyli dominacją Żydów na rynku pracy. Według nich winę ponosił również magistrat Krasnegostawu, który większość przetargów na remonty w mieście przekazywał właśnie społeczności żydowskiej²⁰. W rzeczywistości władze miasta zlecali pracę tym, którzy oferując najkorzystniejsze warunki robót wygrywali przetarg. Prawdą jest, że częściej byli to przedsiębiorcy żydowscy, posiadający większe środki własne i kapitał zakładowy. Wywoływało to niepotrzebne nieporozumienia, z pewnością niejednokrotnie podsycane na tle narodowościowym.

Na szczęście nic nie wskazuje na to, że były jakieś inne płaszczyzny konfliktów. Wręcz przeciwnie, znajdziemy niemało dowodów na to, że mieszcianie krasnostawscy potrafili jednoczyć się wokół rozlicznych inicjatyw magistratu, które wkraczały w sferę życia codziennego ludności. Dotyczy to przede wszystkim kwestii związanych z rozwojem przestrzennym miasta, w tym rozbudową dróg, szkół, tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego miasta, słowem tych spraw, w których władze miasta chciały zasięgnąć opinii mieszkańców²¹.

Do ludności prawosławnej odnoszono się ambiwalentnie. Nie brakło zarówno wiernopoddańczych ukłonów względem władz rosyjskich, jak i niechęci widocz-

¹⁷ „Wisła”, t. XVIII, R. 1904, s.116.

¹⁸ Leonard de Verdmon Jacques, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902, s. 114-115. Porównaj A. Koprucki (red.), *Miejskie społeczności lokalne w lubelskiem*, Lublin 2000, s. 9-40 (w 1865 r. ludność żydowska stanowiła blisko 40% mieszkańców Biłgoraja, 70% mieszkańców Chelma, 50% mieszkańców Dubienki, 60% mieszkańców Lublina, 65% mieszkańców Zamościa i 45% mieszkańców Szczebrzeszyna).

¹⁹ APL, ZPK, sygn. 71.

²⁰ APL, RGL A II, sygn. 1903:331.

²¹ APL, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1677, 1686 (na temat prac związanych z organizacją szkół miejskich). Porównaj J. Kulbaka, *Gospodarka Krasnegostawu w latach 1866-1915*, [w] A. Koprucki (red.), *Miejskie społeczności lokalne w Lubelskiem 1795-1918*, Lublin 2000, s. 233-250 (np. władze miasta odwoływały się do opinii mieszkańców w sprawie próby oddzielenia się przedmieść miejskich, rozbudowy cmentarza miejskiego, założenia straży pożarnej).

nej szczególnie w trakcie rewolucji z lat 1905-1907. Na tym tle mieszkańcy Krasnegostawu nie różnili się od pozostałej ludności poszczególnych guberni Królestwa Polskiego²².

Poza stałymi mieszkańcami miasta do Krasnegostawu trafiali przesiedleńcy z różnych części Królestwa i Rosji. Byli to ludzie szukający pracy, kupcy oraz oddani pod dozór policyjny działacze społeczni i polityczni. Corocznie takich osób było od kilkudziesięciu do kilkuset²³.

W 1869 r. szlachcic Afanazy Kwapiszewski, pochodzący z guberni grodzieńskiej, wnioskował do władz powiatowych (Zarząd Powiatowy w Krasnymstawie) o zwolnienie go z nadzoru policyjnego²⁴. W tym samym roku mieszczanin Wojciech Marczewski, również przebywający w Krasnymstawie pod nadzorem policyjnym, za zgodą władz powiatowych i warszawskich przeniósł się do Warszawy²⁵. Na mocy decyzji Naczelnika Zarządu Powiatowego powracający z zesłania syberyjskiego Stanisław Pluta nie tylko otrzymał amnestię, ale nadano mu w mieście 8 morgów ziemi²⁶. W latach 1886-1890 pod nadzorem policyjnym w Krasnymstawie przebywał mieszkaniec Lublina Szmul Fajernan, dorywczo wykonujący różnorodne prace w mieście²⁷. W roku 1913 dentysta Berek Lejzerowicz, pochodzący z Warszawy, otrzymał zgodę na otwarcie pierwszego gabinetu dentystycznego w mieście. Gabinet ten mieścił się od początku 1914 r. w domu Antoniny Bartoszewskiej przy ulicy Rynek²⁸. Stanisław i Łucja Dąbrowscy – na stałe zameldowani w Warszawie – uzyskawszy specjalne zezwolenie od chełmskiej dyrekcji naukowej podjęli pracę w miejskiej szkole²⁹.

Niekiedy podróżujący po mieście i powiecie w obawie o własne bezpieczeństwo otrzymywali zezwolenie na posiadanie broni. Otrzymali je m.in.: poddany austriacki Piotr Jaworski, Edward Buliński – notariusz Sądu Pokoju w Krasnymstawie, Michał Konkowski – lekarz oraz dzierżawca majątku Wola Bychawska – Felicjan Mosakowski³⁰.

W 1904 r. Ignacy Surowski, mieszkający około 20 lat w Krasnymstawie, wraz z żoną przeniósł się do Piask³¹. Wcześniej, bo w 1902 r., poddany niemiecki Adalbert Twardowski otrzymał zgodę na paszport rosyjski³². W 1913 r. niemiecka obywatelka Józefa Antonowicz Obst, wnioskowała o nadanie jej i jej dzieciom obywatelstwa rosyjskiego. Zgodę taką otrzymała i wpisano ją do ksiąg miejskich³³. Ponowny wpis do

²² Zob. J. Kulbaka, *Dzieje Krasnegostawu w latach 1867-1914*, Lublin 1996 (praca magisterska). Kopia pracy magisterskiej znajduje się w archiwum UMCS oraz w Muzeum Krasnostawskim.

²³ APL, KGL, sygn. 1890:104; 1912:33 II; *Pamiętna książka...* za lata 1900, 1901; *Obzor...* za rok 1911 (w roku 1890 tego typu mieszkańców miasta było zaledwie 40, w 1900 już 131, w 1912 r. 308 osób).

²⁴ APL, KGL, sygn. 1869:40.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, sygn. 1891:74.

²⁸ Tamże, RGL L I, sygn. 1913:93.

²⁹ Tamże A I, sygn. 1875:281.

³⁰ Tamże, KGL, sygn. 1870:37.

³¹ Tamże, RGL WP IV, sygn. 1905:227.

³² Tamże, KGL, sygn. 1902:356.

³³ Tamże, sygn. 1913:105.

statystyki Krasnegostawu otrzymała w 1911 r. Antonina Radziewicz, która wraz z mężem mieszkała wcześniej w różnych częściach powiatu krasnostawskiego³⁴. W 1891 r. do Krasnegostawu powrócił wraz z rodziną mieszczanin Piotr Górniak, przymusowo wysiedlony z guberni podolskiej za pochodzenie społeczne oraz wyznanie rzymsko-katolickie³⁵.

Społeczności powiatu nie obca była okresowa emigracja zarobkowa, a nawet dalsze, często zamorskie eskapady. Na łamach „Gazety Lubelskiej” w 1891 r. pisano, że „zaraza emigracji do Brazylii” objęła już cały powiat³⁶. Trzeba podkreślić, że władze miejskie, jak mogły, utrudniały tego typu wyjazdy. W 1891 r. straż graniczna zatrzymała 19 mieszkańców Krasnegostawu i powiatu wybierających się do Brazylii³⁷.

Jednym z ważniejszych czynników warunkujących przepływ ludności miasta i powiatu krasnostawskiego był stan infrastruktury drogowej oraz mieszkalnictwa. Przez gubernię lubelską przebiegały drogi państwowe, gubernialne, powiatowe oraz wiejskie (gruntowe). Drogi państwowe liczyły w 1872 r. około 303 wiorsty. W 1889 – 376 wiorst³⁸. Stosunkowo największa (choć zdecydowanie za mała) była sieć dróg gruntowych, potem gubernialnych i powiatowych (tabela nr 6).

Tabela nr 6. Rozwój dróg gubernialnych pomiędzy 1890-1912 r.

rodzaje dróg	rok 1890 [wiorsty*]	rok 1912 [wiorsty]
drogi gubernialne	239.321	569.440
drogi powiatowe	3284	3911
drogi gruntowe	303.276	5250

Źródło: *Obzor...* za lata 1890 i 1912.

* 1 wiorsta = 1.06 km

Przez gubernię lubelską przebiegały trakty: zamojski, uściługski, lubelski, radomski, iwangorodzki i gołębski. Rozbudowywane od 1875 r. linie kolejowe liczyły w końcu XIX w. 224 wiorsty³⁹.

Kolej łączyła wschodnie i zachodnie powiaty guberni, na linii zorganizowano 9 stacji, w Iwangorodzie, Puławach, Nałęczowie, Lublinie, Minkowicach, Trawninkach, Rejowcu, Chełmie i Dorohusku⁴⁰. Najbliższą stacją kolejową dla Krasnegostawu był Rejowiec odległy o 23 wiorsty⁴¹.

Przez Krasnystaw przebiegał trakt zamojski ciągnący się od Piask do Tomaszowa. Ulepszone połączenia drogowe miasto posiadało z Chełmem, Rejowcem, Zamościem i Lublinem. Drogi do Hrubieszowa oraz do Turobina, a potem dalej do Żół-

³⁴ Tamże, RGL WP IV, sygn. 1911:486.

³⁵ Tamże, KGL, sygn. 1891:3.

³⁶ „Gazeta Lubelska”, nr 97/1891, s. 2.; APL, ZPK, sygn. 32. W 1914 r. z Krasnegostawu w celach zarobkowych (na saksy) do Niemiec wyjechały 43 osoby.

³⁷ „Gazeta Lubelska”, nr 116/1891, s. 2.

³⁸ H. Wiercieński, dz. cyt., s. 430 i nast.

³⁹ Tamże, s. 428.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ *Pamiętna książka...* za lata 1875-1912; J. Bazewicz, *Przewodnik po Królestwie Polskim*, Warszawa 1901.

kiewki, zaliczały się do kategorii dróg gruntowych.⁴² Szczegółowe odległości pomiędzy Krasnymstawem a pozostałymi miastami guberni w 1900 r. przedstawia zamieszczony na końcu artykułu aneks⁴³.

W Krasnymstawie w 1886 r. istniały następujące ulice: Plac Cerkiewny, Lubelska, Mostowa, Zamkowa, Włodzimierska, Piotrkowska, Pawłowska, Chlebowa, Żółkiewska, Browarna, Oficerska, Nowe Miasto, Nowo-Lubelska, Młyńska, Poczтовая oraz Grobla. Taka sieć ulic zachowała się do wybuchu pierwszej wojny światowej⁴⁴.

W mieście w okresie pomiędzy 1879 i 1904 r. było od 553 do 597 domostw, w większości drewnianych budynków, jedynie 1/8 zabudowań mieszkalnych miasta była murowana. W 1886 r. w centrum miasta, wraz z Groblą, zlokalizowanych było 140 domów, na Zastawiu – 48, Krakowskim Przedmieściu – 98, Zakręciu – 133 domy⁴⁵.

Ogółem domów mieszkalnych w mieście i na przedmieściach było 424. Dane te nie uwzględniają obiektów urzędów miejskich. Ponadto pod numerem 112 zlokalizowane były ławki mięsne, pod nr 171 – kuźnia, 609 – rzeźnia miejska, 610-612 – dom leśnika w lesie Borek, pod nr 596 i 596a budynki folwarczne na Lubańkach oraz pod nr 32 – majorat w Zadworzu⁴⁶. Według statystyk policyjnych w Krasnymstawie w 1886 r. było 612 numerów identyfikacyjnych dla zabudowy miejskiej⁴⁷.

Zestawienie domostw z ogólną liczbą mieszkańców Krasnegostawu pokazuje, że w połowie lat osiemdziesiątych XIX w. na jeden dom przypadało średnio kilkunastu lokatorów. Kamienice były z pewnością często przeludnione, co w pewnym sensie potwierdzają trudności władz miejskich związane z najmem lokali w centrum miasta⁴⁸.

Spółeczność miasta i powiatu krasnostawskiego, na tle rozwoju poszczególnych miast guberni lubelskiej oraz całokształtu przemian demograficznych Królestwa Polskiego, wykazywała daleko idące analogie. W guberni lubelskiej największy przyrost naturalny ludności występował w tych miastach, w których obserwujemy dynamiczny rozwój handlu, usług i przemysłu – Chełmie, Lublinie, Zamościu, Dubience, Tomaszowie i Hrubieszowie. Nieco wolniej rozwijały się Janów, Kraśnik, Lubartów, Biłgoraj i Łęczna⁴⁹. Krasnystaw uplasował się na średnim poziomie gubernialnym⁵⁰.

Działania wojenne z okresu pierwszej wojny światowej, a następnie drugiej wojny światowej spowodowały, że poziom 10 tys. mieszkańców miasto ponownie

⁴² *Pamiętna książka...* za rok 1907.

⁴³ *Pamiętna książka...* za 1900 r.

⁴⁴ APL, ZPK, sygn. 71. Liczbę 25 ulic miejskich podaje F. Sulimierski, B. Chlebowicz, W. Walewski (red.), *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1904, t. IV, s. 641.

⁴⁵ APL, ZPK, sygn. 71. Porównaj Leonard de Verdmon Jacques, dz. cyt., s. 114-115; „Rocznik Lubelski i Kalendarz”, R. 1903, s. 179; *Pamiętna książka...* za lata 1879, 1882, 1887, 1888; R. Kołodziejczyk, *Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim w 1865 r. w świetle statystyki*, [w] *Dzieje burżuazji w Polsce*, Wrocław 1980, t. 2.

⁴⁶ APL, ZPK, sygn. 71.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ J. Kulbaka, *Gospodarka Krasnegostawu...*

⁴⁹ H. Wiercieński, dz. cyt., s. 129.

⁵⁰ *Obzor...* za 1904 r. W Krasnymstawie działały 4 fabryki (młyny i zakład produkcji lin), w Lublinie – 71, Chełmie – 32, Zamościu – 19, Janowie – 7, Łęcznej – 5, Szczecbrzeszynie – 4, Dubience – 3, Tomaszowie – 1.

uzyskało dopiero w 1931 r. Na podwojenie się ludności do dzisiejszego stanu (około 20 tys. mieszkańców Krasnegostawu) trzeba było poczekać aż do końca lat osiemdziesiątych XX w.⁵¹

Należy zaznaczyć, że Krasnystaw, jako miasto powiatowe w przeszłości, również i dziś z powodzeniem spełnia funkcję centrum administracyjno-usługowego dla poszczególnych gmin powiatu.

W mieście zachował się układ dziewiętnastowiecznej sieci ulic, a przewodnie gałęzi gospodarki powiatowej, jak młynarstwo, gorzelnictwo, przemysł mineralny, cegielniczy, dominowały jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Przemysł spożywczy, który u progu pierwszej wojny światowej skupiał w guberni lubelskiej 38,2% ogólnej liczby zakładów i 57,6% robotników, odgrywał ważną rolę w okresie Polski Ludowej⁵².

Do dziś, niemal w tym samym miejscu, znajduje się piesza i samochodowa przeprawa przez przepływającą w mieście rzekę Wieprz. Mieszkańcy miasta korzystają m.in. z tego samego ratusza, odbudowanego po pożarze w drugiej połowie XIX w., oraz tych samych katolickich świątyń pod wezwaniem św. Franciszka Ksawerego i Trójcy Przenajświętszej (niegdyś parafia prawosławna założona w drugiej połowie XIX w.). W centrum miasta, gdzie można oglądać kamienice okalające rynek, rosną nadal drzewa zasadzone w 1873 r.⁵³

Jednym z ważniejszych zakładów produkcyjnych w mieście jest Spółdzielnia Mleczarska, założona w 29 czerwca 1913 r., której produkty znane są w całym województwie, a nawet w kraju i zagranicą⁵⁴.

⁵¹ *Księga pamiątkowa stowarzyszenia urzędników skarbowych okręgu lubelskiego z uwzględnieniem rozwoju administracji skarbowej na terenie województwa lubelskiego*, Lublin 1934, s. 88-89.

⁵² B. Mikulec, *Przemysł Lubelszczyzny w latach 1864-1914*, Lublin 1989, s. 215.

⁵³ APL, RGL A II, sygn. 1873:19.

⁵⁴ Tamże, ZPK, sygn. 32. Po 1906 r. w mieście powstało m.in. Towarzystwo Straży Pożarnej, Towarzystwo Kredytowe, Stowarzyszenie Spożywców, Stowarzyszenie Szewców, Towarzystwo Zapomogowo-Kredytowe.

Т А Б Л И Ц А

взаимнаго разстоянія уѣздныхъ городовъ Люблинской губерніи.

	В							До Ново-Алек- сандрии.
	До Любартова.	До Янова.	До Бѣлгорая.	До Томашова.	До Замостья.	До Красностава	До Холма.	
г. Люблинь	49	73 ^{1/2}	106 ^{3/4}	133 ^{3/4}	102 ^{3/4}	69	69	117 ^{3/4}
пос. Ново-Александрія	73	92 ^{3/4}	126	182 ^{3/4}	151 ^{3/4}	118 ^{1/4}	118 ^{1/2}	168 ^{3/4}
г. Любартовъ		97 ^{1/2}	130 ^{3/4}	157 ^{3/4}	126 ^{3/4}	93 ^{1/4}	93 ^{1/2}	41 ^{3/4}
" Яновъ			33 ^{1/4}	74 ^{1/4}	71 ^{1/2}	65	95	119 ^{1/2}
" Бѣлгорай				52	52 ^{1/2}	86	116	100 ^{1/2}
" Томашовъ					31	64 ^{1/2}	94 ^{1/2}	54 ^{1/2}
" Замостье						33 ^{1/2}	63 ^{1/2}	48
" Красноставъ							30	58
" Холмъ								48 ^{1/4}

Zbiory AP w Lublinie